

A bibliakutatás folyamán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez a három diszciplína kölcsönhatásban áll egymással, de ugyanakkor különbözik is. Mind a hárman ugyanazt a történetet akarják elbeszélni s ezért igénylik egymás segítségét; a segítségadás pedig azért lehetséges, mert amint már kezdetben megállapítottuk, mindhárman történelmi irányulásúak.

A Biblia történetisége, azaz tartalmának feltételezett, függő jellege, olyan feltételezettséget jelent, amely valamennyi emberi korlátolt-ságtól és helyzettől függővé teszi, ugyanúgy ahogyan az másfajta történelmi hagyomány öröksége esetében is történik. Ez a modern bibliakritika megállapítása, amelyet éppen ez a feltételezés tesz modernné. Ezt a feltételezést kezdetben csak kísérletképpen, sőt félve állították és eléggé körülírt módon. A tiszteletreméltó dogma-hagyománnyal és a hitvallási tekintéllyel szemben kellett érvényesülnie, amelyek a Biblia tartalmát és formáját a betűszerinti isteni ihletésre vezették vissza. Ez a feltevés azonban a kutatás hosszú folyamata alatt az őt megillető fontosságra tett szert. Ma már világos előttünk, hogy a Biblia egy sokkal történetibb munka, mint amelyről a kutatás úttörői valaha is álmodtak, s mindez azért vált lehetségessé, mert rendelkezünk az irodalom-, a forma- és a hagyománytörténet megállapításával és eredményeivel. A több mint ezer éves időszak alatt, a Közel-Kelet ősi világának egész kulturális háttere és e századok alatt valamennyi izraelita valamilyen módon hozzájárult a Biblia kiformalásához.

Mondanunk sem kell, hogy mindez a fejlődés óriási és folyamatos hatással volt a teológiára. Az evangélium a Bibliához, de az egyházhoz és a világhoz való viszonylatában is újrafogalmazódik és új értelmezést nyer dinamikus és élénk módon, éppen a bibliakritika teológiai vonatkozásai következtében.

BALÁZS FERENC

MEGKÖTÖTTSEG ÉS SZABAD AKARAT*

„A világfolyamatnak nem a részletes, minden legkisebb eseményre kiterjedő történelme, hanem általános irányelvei vannak meghatározva.“

1. Húsz éve, hogy komolyan foglalkozom az élet nagy kérdéseivel. Húsz éve, vagyis tizenhat éves koromtól fogva. Szó sincs arról, hogy ezt a tényt büszkélkedve említeném. Regényekben gyakran elibénk álla-

* Az új ember vallása c. kézirat munkájának első fejezete (18—32), rövidített szöveg. Lásd: Imreh Lajos: Újabb adatok Balázs Ferenc szellemi hagyatékához, KerMagv 81(1981), 214—215.

nak ennél sokkal fiatalabb gyermekek, okosabbak, mint a regényíró maga, sőt a George *Fink* éhes kis kölyke már kilenc éves korában gondolkozni kezd, amit igaznak kell elfogadnunk, hiszen a gyermek maga az író, neki tudnia kell. A *Reményi* József Barth Jancsija is koraérett kis elmélkedő; viszont én-koraérett sohasem voltam. A tizenhat éves Balázs Ferenc ugyan írt verseket, sőt kilenc éves korától fogva lapokat is szerkesztett, de ez semmit sem jelent. Az életnek csak egyes részeivel állottam szemben, egy szomorúfűzfával, amelyről első kétsoros verssem szólt, vagy az iskolában tanult hősökkel, akik gyalázatos rímekbe kíváncskodtak. Az a bizonyos „miért“, a gondolkodás kezdete, amikor az ember, ha gyermek is, az egyes dolgokat már a dolgok egyetemes rendszerében kívánja megérteni, az a bizonyos miért? csak akkor tolt el memembe, amikor már egy esztendeje ágyhoz, heverőszékhez nyugözött a korán fellépő tüdőbetegség. Ez a hosszú egyedüllét magamra utalt, nem egészen ugyan, közben ráértem arra is, hogy szerelmes legyek, meg csatlódjam is szerelmemben. Már a második nyarat töltöttem annál a kedves családnál, egy Kolozs megyei uradalom erdész-ispánjánál. Reggel kihurcolták a heverőszékemet a szérűskertbe, az étkezésekre bejártam a házhoz, este bevonultam a szobámba, hogy korán lefeküdjem. Magamban voltam a nyár minden napján. Olvasnivalót kértem, szüleim gondoskodtak, kiküldték a leghosszabb és legolcsóbb könyvet, amit a könyvespiacon találhattak, a Rinaldo Rinaldinit. De annak is a végére juttam egyszer. A legközelebbi pedig az volt, hogy tanulmányt kezdettem írni arról az első, nagy kérdésről, hogy a túlvilágon van-e büntetés és jutalmazás vagy pedig nincsen, mert nem lehet, nem igazságos.

Hangsúlyozom, hogy regényeken és tankönyveken kívül azelőtt való életemben soha semmiféle elmélkedő művet nem olvastam. Jól emlékszem, hogy felgyógyulásom után, amikor a télen a VI—VII. gimnáziumi osztály összevont magánvizsgájára készültem, valahogy engedélyt szereztem az egyetemi könyvtárba való járásra, s ott legelőször egy Kantról szóló tanulmányt választottam ki elolvasásra. Érdeklődtem talán valakitől, hogy ki a bölcsészet területén a legfontosabb személy? Vagy véletlenül került a kezembe éppen ez a munka? Ezekre talán vissza fogok emlékezni nyolcvan éves koromban, ha a nyolcvan éves kort meg fogom érni, akkor állítolag az ifjúkori emlékek tisztábbak és elevenebbek. Csak annyit mondhatok, hogy attól az időtől kezdve egész 1923-ig, amikor a Teológiát Kolozsvárt elvégeztem, a könyvtárnak állandó látogatója voltam, s az olvasott könyvek nagy többsége tudományos és bölcsészeti volt. Talán inkább az utóbbi. Arra tehát nagyon jól vissza tudok emlékezni, hogy felgyógyulásom után mint vettem magam a filozófiára, milyen megilletődött érzésekkel szoktam hazatérni az egyetemi könyvtárból a Szamos partja mellett, s mennyire tisztában voltam azzal, hogy egy egészen új világ kapuján belül kerültem. Mindez azonban nem ad felvilágosítást arról, hogy miképpen ötlött eszembe 1917-nek azon az emlékezetes nyarán az *első* megoldásra váró kérdés [...]. Abból indult volna ki minden gondolkodásom, hogy vallás-tanárunk elfogadhatatlan elméletekkel tömött bennünket öt éven keresztül? Ha én ezzel ma elébe állanék, komolyan megszorítanám, mert neki őszinte lehetett a meggyőződése az unitárius hitelveket illetőleg. Azok a józan ésszel teljes egyetértésben állanak, már Kossuth Lajos megírta egy levelében, hogy az unitarizmus a jövő vallása. [...]

Élettapasztalatokról nem igen lehet beszélni egy 15—16 éves ifjúval kapcsolatban. Ebben a korban a vallás elvei nem jelenthettek számunkra egyebet, mint gondolkozásra szolgáló anyagot, alkalmat komolykodó kis tereferékre s talán egy tanulmány megírására, hogy vajon a túlvilágon van-e vagy nincs elégtétel. Igen, minden biztonnyal ezen a területen található az előzménye annak, hogy tizenhatodik esztendőm nyarán a Rinaldo Rinaldini elolvasása után egy vallásos probléma megoldásába vágtam a fejszemet. Az azonban komolyan meggondolkoztat, hogy ez a vallásos probléma az *igazságosság* kérdését vetette föl. [...]

Az a meggyőződésem, hogy az igazságosság kérdése felett való gondolkozást már nem lehet véletlen körülményeknek tulajdonítani, mint amilyen egy vallásstanár szerepe egy tanulóifjú életében. Az igazságosság kérdéséhez ugyanis az ember, ha gondolkodó természetű, szükségszerűleg jut el előbb vagy utóbb az életében.

Próbáljuk nyomon kísérni ennek a megértése végett egy gondolkozó ember elmejárásának kezdeteit.

Azon valószínűleg senki sem akad fenn gondolkozása legelején, hogy miért vannak házak, emberek, fák, sőt hogy miért van Isten, meg túlvilág, meg minden egyéb, nem kevésbé valóságok, mint a látott és tapasztalt dolgok. A létezés nem elsőrendű probléma, sőt a dolgok természetes viselkedése sem. A gyermek, aki ezzel nőtt fel, gondolkozás nélkül tudomásul veszi, hogy a szülei elnászpálgják, ha valami meg nem engedett dolgot követett el. Az se feltűnő, hogy „vannak meg nem engedett dolgok“. Vannak. Ilyen a világ. De jól emlékszem, hogy gyermekkoromban úgy én, mint az öcsém csak akkor sírtunk, ha a szüleink igazságtalanul büntettek meg, amiből egészen világos, hogy a legelső dolog, ami az embernek szemet szúr és rosszul esik nem más, mint hogyha a dolgok nem úgy viselkednének, ahogy viselkedniök kell. [...]

A dolgok, az események tehát az *igazságosság* szempontjából válhatnak problémákká, megjegyezvén azonban, hogy itt az igazságosság-nak filozófusok által még kezelésbe nem vett, tehát általános értelmű, közhasználatú fogalmáról van szó, amely szerint igazságos az, ami az emberek között szokásos, vagyis „természetes“. Ha a gyárigazgató kifizeti a munkásoknak a kialkudott bért, ravasz levonásokat nem eszközöl, a munkaidőt titkosan öt perccel meg nem hosszabbítja, mindenki elismeréssel fog adózni igazságossága miatt, bár közben a részvénytársaság és saját maga számára aránytalanul magas összegeket zsebelhet be. De az uralkodó, a szokásos erkölcs ennél különbet nem követel tőle. Egyszerűen megmondva tehát, az ember legelőször nem a dolgok általános lényegén kezd tépelődni, hanem azokon a körülményeken, amelyek a rendestől elütöek, tehát szokatlanok, nem „igazságosak“, nem „természetesek“. A dolgok lényege szerint esetleg alapvetőbb például az a csoda, ahogy a virágból gyümölcs válik, az ősember először mégis egy szokatlan emberalakú szikla látására fog fölfigyelni. Az a kérdés is bizonyára lényegbevágóbb, hogy ezt a világot önmagában próbáljuk-e megérteni, anélkül, hogy vélt hiányait képzeletbeli állapotok és lényeg fogalmával kipótolni törekednénk, — az én tizenhat éves gyermekeszemet mégsem az a probléma foglalkoztatta legelőször, hogy például egyáltalán van-e túlvilág, ez valamivel később következett be, hanem a valóban létezőnek elfogadott Isten „igazságossága“. Az apám megbüntethetett egyes alkalmi esetekben „igazságtalanul“, elvégre ő nem volt ott, amikor a

veszekedés a bátyámmal megkezdődött, nem tudhatta, hogy valóban hibás voltam-e. De az Istennek tudnia kell! S ha igaz, hogy bennünket az Isten teremtett, mégpedig mindegyikünket olyannak, amilyenek vagyunk, az egyiket jónak, a másikat rossznak, hát az Istennek tudnia kell, hogy szabad akarat nincs, a bűnös előtte nem felelős a cselekedeteiért, a jó embernek pedig nem érdeme az, hogy jó. Az Isten nem büntetheti és nem jutalmazhatja az embereket a túlvilágban.

2. Föltéve természetesen, ha az Isten is úgy tudja, amint én, hogy tudniillik szabad akarat valóban nincsen.

Mert ami például gimnáziumunk igazgatóját, a logika és lélektan előadóját illette, neki erről másféle véleménye volt, amint erről másfél évvel később, VII. gimnazista koromban meggyőződhettem. Ő, ha a determinizmust, az oki viszony szigorú megkötöttségét a „természeti“ világban el is ismerte, annak érvényességét a „szellemi“ világban határozottan tagadta.

Az ember, igenis, felelős cselekedeteiért az Isten előtt, — vitatta volna ő, ha a pusztá lélektani kérdések tárgyalásából átcsapott volna a vallás területére. Az Isten szabadnak teremtette az embert. Az ablaküveg nem tehet mást, kénytelen betörni, ha a kődarab nekiütődik. De az ember szabadon választja, hogy miképpen hasson vissza. Tehet jót és rosszat, léphet jobbra vagy balra az akarata szerint. A determinizmus nem érvényes a lelki világban.

Így tanította ő, de nekem, épp úgy mint egy évvel ezelőtt ama bizonyos tanulmány írása közben, homlokegyenest ellenkező volt a véleményem.

Kezembe került *Schopenhauer* értekezése az akarat szabadságáról, annak áttanulmányoztam minden betűjét, a felfogásomból nem engedtem.

Hogy meggyőzzön, igazgatóm a következő kérdést tette fel hozzám: „Tegyük fel, hogy önt egyszer valaki pofon üti. Ön nem üti vissza, valami egyebet cselekszik. Egy más alkalommal újra pofon ütik. Akkor visszavág. Nem azt bizonyítja ez, hogy szabadon határozhat cselekedetei felől, hiszen ugyanarra az okra a két alkalommal két különböző okozattal válaszol?!“

Makacsul néztem a szemébe, és azt válaszoltam, hogy az ok nem volt mind a két esetben ugyanaz. Másként kaptam a két pofot, más körülmények között, a hangulatom is különböző volt. Az első esetben mást nem tehettem, eltértem az ütést. A második esetben vissza *kellett* vágnom.

Az igazgatóm megvonta a vállát, mosolygott, nem vitatkozott tovább.

Mai napig is nagy tisztelettel gondolok vissza reá, hogy kétségeimet nem tanáros fölényességgel próbálta elütni, hanem tudomásul vette azokat, szinte örvendett nekik, hiszen gondolkodásról tettek tanúbizonyosságot. Szerette, ha gondolkoztunk, vitatkozott velünk, egyenlőként kezelt bennünket. Igazi jó tanító volt. A szabad akarat valóságáról azonban nem tudott meggyőzni soha.

Hogyan is tudott volna, mikor azokkal a példákkal is, amelyeket felhozott csak azt tehetette valószínűvé, mennyire megkötötték az ember gondolatkapcsolásai! Lám ő, gimnáziumi igazgató lévén, milyen pél-

dákra hivatkozott? Először is arra, hogy az ablaküveg betörik, ha egy diák kövel meghajítja. A diákot nem mondotta, persze, de bizonyára reá gondolt, meg a kártérítésre, amit emiatt ki kell reá rónia. Amikor pedig ellenkeztem vele, nem fogadtam el a felfogását, milyen kérdést tett föl nekem? „Tegyük föl, hogy önt valaki pofon üti...” mondotta. Vajon nem ezzel vett ő rajtam lelkileg elégtételt, amiért bár kétségen kívül egyikünk sem volt efelől tudatos, ellentmondással én őt kisebbíteni merészkedtem?

Mert a helyzet az volt, hogy amikor ő mosolyogva a vállát vont a és elsétált előlem, én úgy ültem a helyemre, hogy két pofont kaptam valakitől, egy teljes negyedóraig beszélünk róla, le nem lehetett tagadni, ezt értem el az ellenkezéssel.

S talán meg is érdemeltem, mert sohasem vallottam be neki, hogy ha a lelki folyamatok megkötöttsége tekintetében a felfogásom kezdetől fogva ugyanaz maradt is, azért nekem is voltak kétségeim aziránt, hogy szabad akarat talán mégis csak létezik.

Ő valószínűleg elcsodálkozva nézett volna reám: állítja a lelkifolyamatok megkötöttségét s azt hiszi, hogy ezzel a szabad akarat minden lehetőségét nem zárta el?

Én pedig nem igen tudtam volna válaszolni, mert valóban az igazgatóm által jelzett logikai ellentmondás hínárjába kerültem.

3. Addig, ameddig a szabad akarat tagadása mindössze azt jelentette, hogy egy távoli Istentől a büntetés és jutalmazás jogát elragadtam, nem igen érintett a dolog közelebből.

Sőt, eleinte azt is beletörődéssel fogadtam, hogy álláspontom az embert földi életében is megfosztja a felelősségtől. Nincs abban semmi baj: Az ember nem tehet arról, hogy jó-e vagy rossz, mert születésekor magával hozza az „öszön“-t, amely őt elkerülhetetlenül jóvá vagy gonosszá teszi. Ez nem jelenti azt, hogy a bűnösöket az ember nem büntetheti meg. „Az élet a jók és rosszak küzdelme, a jóknak saját fajtájával szembeni visszaélése lenne az, ha nem használna föl minden eszközt, hogy megriassa, elnyomja a bűnt.“ — írtam egy 1917 novemberéből keltezett tanulmányomban elbájolóan hibás nyelvtanisággal. Fő azonban az értelem. A kecske is jól lakik, a káposzta is megmarad. A társadalom rendjét nem borítom föl, a börtönkapuk megnyitását nem követelem, csupán az erkölcsi elégtételt veszem el a jóktól, hogy tudniillik jogukban állana bűnös testvéreiket lenézni. Kinek sem érdeme, kinek sem szégyene, hogy mit rejt a lelkében.

Amikor azonban a kérdésnek azt az oldalát kezdettem meggondolni, hogy a szabad akarat megtagadása az embert megfosztja attól a lehetőségétől, hogy magát jobba tehesse, — akkor a lelkemben már én is kezdettem tiltakozni.

1918. nyarán ezt írtam egy naplójegyzetemben: az élet nem lehét bábjáték kötött akaratú emberekkel az Isten kezében. Miért igyekezzek, hogy jó legyek, ha úgysem lehetek rossz? [...] Egyszóval: az emberi méltóság érzése kezdett lázadni bennem, s én nem tehettem egyebet, minthogy megpróbáljam a szabad akaratot az oki viszony kötöttsége ellenére is megtartani.

Faragni fából vaskarikát.

Ez azonban még abban a korban történt, amikor az emberek hittek az örök mozgó föltalálásának lehetőségében. Dagadó kebellem írtam a naplómbe: „Egy cseppet sem értem, hogy miért nem remeg a toll a kezemben. Ha valamelyik szentelen tudós föl nem találta előttem, van szerencsém ugyanis egy meglehetősen bonyolult filozófiai probléma új megoldásával dicsekedni, a kő üsse meg!”

Ez a megoldás nem más, mint a fentjelzett fából vaskarika. Mert igen, van módja annak, hogy a determinizmust is, meg a szabad akaratot is érvényesnek ismerjük el. Mindössze arról van szó, hogy „valamit mind a kettőből engedni, és kész van a megoldás, amelyet szerintem a tapasztalat a legfényesebben igazolna.”

Egyébről nincs szó, mint annak belátásáról, hogy az embert a vele született természete egy ponton határozza meg. Az ember, igenis, hajlamokkal született, de bizonyos határokon belül szabad akarata van, magát lehetőségei csúcsa felé emelheti vagy engedheti, hogy a mélypontra zuhanjon. S ezek szerint *van* lehetősége az önmegevalósulásnak, sőt az erkölcsi megbecsülés vagy elítélés is újra jogot nyer.

A tizenhét éves filozófusnak határozottan igaza volt, ma sem tudnék ebben a kérdésben egyebet állítani. De megoldotta-e vajon a szabad akarat problémáját? Vajon az az „emberi akarat”, amelynek a hajlamok által megszabott lehetőségeken belül hatalma van az önvédelemre, nincsen-e meghatározva a tekintetben, hogy éljen-e ezzel a hatalmával vagy sem? Vajon nem állítható-e, hogy az ember kötött akarral születik, az egyik hajlamos az önjobbításra, a másik szereti a dolgokat a maga mentére hagyni, *szabad* akarat tehát még nincsen, hogy is lehetne?

Valóban, úgy látszik, hogy ez a kérdés csak egyoldalúan oldható meg, vagy úgy, ahogy azt gimnáziumi igazgatónk tette, aki csakhogy a szabad akarat, az emberi méltóság jogait megvédhesse, eltagadta azt, ami pedig olyan nyilvánvaló: a lelki folyamatok törvényszerű kifejlését. Vagy pedig követhetjük annak a sokszáz milliónak józan, emberi hivalkodásuktól mentes földfiának a példáját, akik szerint „minden előre meg van írva”, „az ember sorsát sohasem kerülheti el”, „s akkor hal meg, „amikor az órája eljön”. Szóval olyannak képzelhetjük a világ folyását, mint amilyen az óramű járása, amelynek rendje előre be van állítva, lejátssza a beléje helyezett zenét, kakukkol a megfelelő időben, s ide-oda mozgatja a bábokat a kotta szerint. Ezt a szörnyűséget, az éveknek ezt a meddőségét, minden emberi törekvésnek ezt a kigúnyolását viszont hogyan lehessen fenntartás nélkül, teljes belenyugvással elfogadni?

Abba a különös helyzetbe kerültem, hogy úgy a világ összes folyamatainak az előzmények által való meghatározottságát, mint az ember szabad akaratát tényeknek fogadtam el, holott a logika világosan hangsúlyozta: a kettő együtt nem lehet igaz. De mit tegyek, ha engem a logika úgy látszik, kevésbé befolyásolt mint az a törekvés, hogy amit igaznak látok, azt akkor is igaznak fogadjam el, ha ezzel az elméleteket felborítom, s látszólag reménytelen zsákutcába kerülök? Vajon nem az a tudós legfőbb kötelessége, hogy elsősorban tényeket próbáljon meg rögzíteni? Vajon tudományos volt az igazgatóm eljárása, aki a szabad akaratot tényként elfogadva, — amihez föltétlenül joga volt, mert arra titokzatos, mélyről jövő érzések vitték, — ezt az egy állítást most elmé-

letei sarokkövévé tette, s minden egyébnek igazságát, még ha az olyan szembeszökő és eltagadhatatlan volt is, mint a lelki folyamatok megkötöttsége, attól tette függővé, hogy az logikailag hogyan függ össze vele. Szabad, közvetlen belátáson alapuló igazságokat eltagadni, meghamisítani, elméleti okfejtések eredményei alapján? Nem az én eljárásom volt-e a helyes, a tényekhez való szigorú ragaszkodás? Hiszen a logika tévedhet, az újabb kutatások, újabb fölfedezések esetleg váratlanul megvilágosítják azt, ami addig megoldhatatlannak tűnt föl. A modern fizikában érdekes esetét találhatjuk ennek a helyzetnek. A Planck „quantum elmélete“ ellentétben áll az *Einstein* féle relativitással. Az első pedig elfogadhatóan magyaráz az atommozgások területén; a relativitás viszont nélkülözhetetlen a kozmikus folyamatok megértésénél. Vajon azt cselekszik-e a fizikusok, hogy két táborra szakadnak, s az egyik rész tűzbe megy Einsteinért, míg a másik Planckot kiált? Hogyan tehetnék meg azt, amikor egyik elmélet sem képes a fizika egész területén érvényesülni; egyes részletekben pedig mind a kettő igaz? Így állunk bizonyára a szabad akarat kérdése tekintetében is. A megtörtént folyamatok megértésénél az oki viszony meghatározottsága ül diadalt. De abban a tekintetben, hogy mi fog történni, hogy az, ami lesz, csak az lehet-e, az az egyetlen egy szükségképpen esemény-e, vagy pedig a jelen semmiféle végleges döntést a jövőre nézve nem tartalmaz, legfeljebb lehetőségeket, amelyek közül esetleg bármely bekövetkezhetik, ebben a tekintetben, úgy érzi az ember, a szabad akarat vallóinak kell, hogy igazuk legyen.

4. Egy egészen újkeletű fizikai elmélet mintha lehetővé tenné a két látszólag ellentétes igazságegyüttes elfogadását.

Ez elmélet szerint az elektronok világában nincsen szigorú megkötöttség. Való tény, hogy az elektronok statisztikailag általában egyforma arányú többsége úgy viselkedik, hogy az általuk alkotott nagyobb egység, az atom, mindig egyenlő értékkel bír, de ez nem úgy áll elő, hogy némely elektronok mindig „szabályszerűen“, mások pedig mindig eltérően mozognak. Az a látszat, hogy bármely elektron bármiképp viselkedhetik, az *egésznek* tehát a legteljesebb szabadsága van, bár a helyzet valahogy mégis úgy alakult ki, hogy az alkalmi többség a jellemző irányt mindig fenntartja. Olyan ez, mint egy nagyváros élete, amelybe mindig előre megmondható, hogy az emberek többsége felöltözve, egészségesen fog az utcára kilépni, s naponta átlag csak százat üt el az autók, csak huszan lesznek öngyilkosok. A nagyváros élete állandó jellegű: megkötött. De az egyénnek élete nem. Az előre sohasem bizonyos, hogy ki fog megélni s ki fog meghalni. Csak az egészségesek vannak meghatározva, az egészséget alkotó részeknek szabad az akaratuk, valamely adott esetben sokféleképpen viselkedhetnek, bár általában csak úgy, hogy az egésznek értéke, minden rész viselkedésének együttes hatása állandó maradhasson.

Persze a szigorú megkötöttség hívei ebben az elméletben is találhatnak rést, azonnal felhozhatják, hogy a résznek, az elektronnak az önállóság csak látszólagos, mert azzal ugyan ne dicsekedjék el a fizikus, ha neki még nem sikerült fölfedeznie, vajon miféle belső törvényszerűség alapján kénytelen az elektron egyszer így, és máskor másképpen viselkedni. De ne felejtjük el, hogy itt nem zöldfülű, ifjú filozó-

fusokról, hanem komoly, tekintélyes, egyetemes tiszteletet parancsoló tudósokról van szó. Az efféle emberek tudják mit beszélnek, amikor az egészek meghatározottságát elfogadva hangsúlyozzák a részegyedek szabadságát. El kell, hogy simuljon minden ellenvetés, hogy ez a kettő szükségképpen nem állhat meg együtt, — s a mai Balázs Ferencnek már jogában áll, hogy az ilyen módon szentesített új helyzet filozófiáját megteremteni próbálja.

Az volna tehát az új helyzet, hogy az egészek viselkedése állandó értékű, ami azt jelenti, hogy a vas atom mindig vas atom, s a jó ember élete egészében meghatározottan jó, bár az elektronok sokféle szeszélynek engedelmesskedhetnek, s a jó ember elbotolhatik esetenként. A világfolyamatnak tehát nem a részletes, minden legkisebb eseményre kiterjedő történelme, hanem általános irányelvei vannak meghatározva. Az, hogy *Buridán* számára a melléje egyenlő távolságba helyezett két egyenlő szénacsomó közül elsőnek melyiket fogja elfogyasztani (mert ő a valóságban nem olyan számár, mint szellemi atyja, hogy egy probléma kedvéért éhen pusztuljon), az nincs és nem lehet meghatározva. Az illető számár ténylegesen akármelyik csomót választhatja, s így választása következtében a világban valami új, előre el nem rendezett dolog történik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy miután a számár választott, a választását ne lehessen előzményeire visszavezetni. Itt mindössze arról van szó, hogy a már megtörtént tények előzményeikkel csakugyan szerves oki viszonyba hozhatók, *valamely jelen pillanatban történő eseményből azonban ténylegesen és szervesen több esemény következhetik*, ami a ténylegesen megtörtént esemény előre elrendeltségét kizárja. A szigorú, az egyes esetekre vonatkozó megkötöttség csak egy irányban, a jelenből a múltra visszánézőleg érvényes. A jelenből a jövőre végleges érvényességgel, előre nem lehet következtetni, még egy feltételezett, tökéletes tudás alapján sem, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az nincs a maga konkrét mivoltában meghatározva a jelen körülményekben; az, ami történni fog, az a világtörténelemben valóságosan új esemény lesz.

A jövőnek emellett az újdonsága, előre el nem döntöttsége mellett foglal állást Lloyd *Morgan* is, a fejlődéelmélet legkiválóbb újabbkori tudósa.

Filozófiailag ez a világba hozott újság, ez az előre el nem döntöttség most már úgy alapozható meg, hogy ha a minden egyes egyedben a mozgást irányító erőt annak az Istennek tartjuk, amely ezt a világfolyamatot meghatározza, de amelyről már nem tesszük föl a kérdést: hát őt mi határozza meg? Mert ha Isten ebben a világban benne lakik, ha az Isten az erő bennem és mindenben, mindenki benn, ha tehát ennek a világnak az élete tulajdonképpen az Isten élete, akkor vajon nem képzelhető-e el, hogy az Isten az általános irányelvekkel, hogy mi a szándéka ezzel az egész mindenséggel, ugyan tisztában lehet az egészek viselkedése tehát ez által az előzetes szándék által meg van határozva, de ami a kivétel részleteit illeti, afelől ő nem készített előzetes tervet, azok tekintetében tehát az Isten úgy és akkor határoz, ahogyan amikor azok időszerűkké válnak? Hogy tehát az egyes esetekben pontosan miképpen viselkedjék, bár természetesen, amikor a dolgok megtörténtek, az előzményeikből azok mindig levezethetők lesznek.

Igaz ugyan, hogy ez „bebizonyított” szabad akarat voltaképpen az Istené, azé a valóságé, amelynek szabad akarata felől sohasem támasztottunk kételyeket. De vajon ugyanakkor nem az egyéné, az emberé is? Mert más az, amikor egy világon kívül álló Isten felhúzza az óraművet, s az egyén a szabad akarat illúziójával voltaképpen csak azt cselekszi, ami számára előre el van rendelve. Ha az Isten a világban ténylegesen, benne él, akkor legfeljebb az egyénről alkotott filozófiai felfogásunk módosul, az egyén úgy jelenvén meg, mint az Isten megvalósulási módja, az így felfogott egyénnek a szabad akarata azonban nem szenved kétséget. A szabad akarat valósággá válik.

Itt nem tartom szükségesnek, hogy az egyénnek mint az istenség megvalósulási módjának fogalmáról részletesebben értekezsek. Természetes, hogy ennek kifejtése, részleteiben való megértetése mindennél fontosabb feladatom lesz. Most egyelőre meg vagyok elégedve azzal az eredménnyel, hogy a szabadakarat kérdésében a legújabb tudományos elméletek alapján olyan megoldást tudtam ajánlani, amely talán nemcsak mint elmélet fogja megállani a helyét, de az ember sok irányú lelki igényeinek is eleget tud tenni.

SZABÓ SÁMUEL

BALÁZS FERENCRE EMLÉKEZÜNK

Nem volt még unitárius lelkész, akiről annyit írtak és beszéltek volna, mint Balázs Ferencről a fél évszázaddal ezelőtt eltávozott egykori fiatal mészköi lelkészről. Romániai magyar és unitárius egyházi irodalmunkban annyian próbálkoztak már kegyeletüket leróni emléke előtt, újságok, könyvek, folyóiratok, foglalkoztak életével. Egyházi és világi útitársak törekedtek életművét idézni, léte nagy talányát megfejtetni, és főleg róla valami újat mondani — villámként berobbant és elhagyott szövetnekként ellobbant emberi életről —, hogy szinte feleslegesnek látszik ismét visszatérni életére.

Mégis úgy érzem, hogy különösen egy olyan magamfajta öreg embernek, kinek ő kortársa, barátja és valamennyiben munkatársa is volt, sőt amint majd ennek az írásnak a végén kiderült, csaknem sorsában osztozó társa lett, van még emlékei között olyan, ami kikíváncozik, s ami nagy útitársunk életrajzához még néhány vonást, mondatot hozzá tud fűzni.

*
*
*

Mesékben mondotta el

Balázs Ferenc élete három és fél évtizedre terjedt, mégis az ő szávaival élve: világlétében legalább egy tucat ember helyett tevékenykedett. Meséiben olvassuk a rávonatkozó legszebb hasonlatokat.